

НОВІТНІ ГЕНЕРАТИВНІ ТЕОРІЇ У ДІАХРОННИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

У статті розглядаються новітні генеративні теорії, аналізується можливість їх застосування у діахронних дослідженнях ІС речення. При вивченні синтаксичної структури запропоновано керуватись Програмою мінімалізму та теорією фаз у поєднанні із генеративними ознаковими моделями, що формалізує дослідницький процес.

Ключові слова: мінімалізм, теорія фаз, генеративні ознакові моделі, ІС.

Процес породження речення пов'язаний, насамперед, із його змістовим поділом на дане, старе (топiк) та нове і важливе (фокус). Ця проблематика добре відома у функціональній традиції як актуальне членування, в генеративній парадигмі отримала назву теорії інформаційної структури (ІС) речення.

Дослідження у царині ІС набувають дедалі більшого значення, оскільки пов'язані не тільки із вивченням феномену інформації, а також із вирішенням цілої низки проблем синтаксису, теорії дискурсу, семантики і прагматики. Суттєвий розвиток теорія ІС отримала із появою Програми мінімалізму Н.Хомського [1; 4]. Серед останніх розробок відмітимо праці американських та європейських вчених, у яких вивчається ІС у низці сучасних мов [8; 9]. Не залишається поза увагою й діахронний напрям досліджень ІС [6; 7]. Проте ці розвідки, на наш погляд, не мають системного характеру та зосереджені на окремих аспектах теорії ІС – порядку слів у давніх мовах, типових виразах, частках, що маркують компоненти структури, тощо. Мета нашого дослідження – окреслити та проаналізувати ті новітні генеративні студії, які дозволять здійснити комплексне вивчення ІС речення у діахронії, зокрема в англійській мові VII-XV ст.

Програма мінімалізму, що з'явилася у низці публікацій [1; 4], має на меті виявити найбільш загальні та необхідні правила побудови структури речення. Було запропоновано відмовитися від різноманітних операцій, рівнів, складної структури груп, тобто від усього, що було занадто громіздким у попередніх теоріях генеративної граматики.

На погляд її автора Н.Хомського, мовний апарат людини складається з двох головних підсистем: обчислювальної системи і лексику. Роль останнього ширше, ніж у попередніх версіях генеративної граматики, оскільки в ньому містяться не тільки слова, їх фонологічна структура, тематичні відносини (валентності), але й усі формальні ознаки, що впливають на синтаксичні процеси, різні за характером в окремих мовах. Роль обчислювальної системи полягає в породженні мовних виразів і надаванні команд системам реалізації. Було прийнято за основу твердження, що побудова синтаксичної структури (її дериваційної моделі) починається знизу вгору через операції Поєднання та Переміщення. Вони дозволяють об'єднати лексичні одиниці у визначеній послідовності та відповідно до певних правил (лінеаризувати) до моменту утворення закінченої синтаксичної структури. Іншою необхідною операцією при побудові речення є

Узгодження. Напр.: кореляція підмета та присудка за ознаками особи, числа і роду для давньоанглійської мови.

Виділяють дві системи реалізації: артикуляторно-перцептивну або сенсомоторну і концептуально-інтенціональну або концептуальну, що відповідають двом інтерфейсам: фонетичній та логічній формам. Одним із центральних принципів такої будови є уявлення про «оптимальний дизайн»: мова обирає засоби найбільш придатні для взаємодії з когнітивною системою, тобто ті, які входять до сенсомоторної та концептуальної систем. В кінці відбувається операція Озвучування [1]. Схематично організація мовного апарату людини представлена Н.Хомським у такий спосіб:

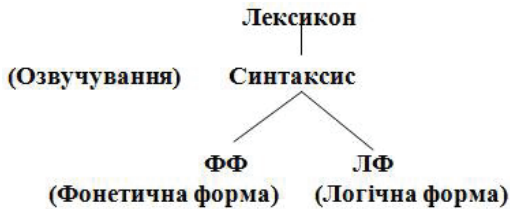

Рис.1. Системна організація мови людини (С-система)

Варто зазначити, що у діахронних студіях об'єктом дослідження є лише один фонологічний інваріант речення – письмовий текст, тому вивчення просодичних явищ, як то головний наголос, інтонація, є неможливим. Цей факт досить важливий, оскільки теорія інформаційної структури в сучасних мовах значною мірою спирається на просодію.

Розглянемо основні принципи побудови дериваційної синтаксичної моделі речення (синтаксичного дерева). Для операції Поєднання мінімально необхідними є два слова або складники, оскільки у сучасній генеративній теорії елементи завжди об'єднуються по два, утворюючи дерева з бінарним розгалуженням. Послідовність кроків відбиває певні ієрархічні відносини [4].

Ще в ранніх працях генеративної граматики увагу зосередили на різних типах груп. Зокрема, іменна група (NP), дієслівна група (VP), група прикметника (AP) та прийменникова група (PP), які визначалися відповідно до того, яке слово є головним, а яке – залежним. Структурна форма синтаксичних груп була описана Н.Хомським зокрема у Х-штрих теорії [3]. Структура складових має такий вигляд:

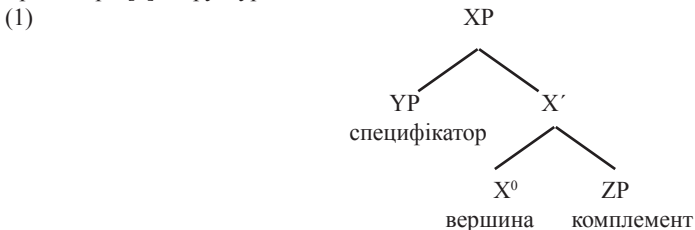

Рис. 2 Фрагмент дериваційної моделі речення

Вершина або ядро – це головна складова групи, комплемент – залежна складова, а специфікатор – це початкові слова, прикладами яких можуть бути ті елементи, які визначають вершину. Як зазначає Р. Кейн в теорії антисиметричного синтаксису, комплемент вершини завжди повинен слідувати за нею, а специфікатор має завжди передувати тій групі, з якою він знаходиться в «сестринських» відносинах [5]. Варто пам'ятати, що в теорії мінімалізму не використовують штрихи та нулі, а лише повторюють назву групи, так $X^0 = X^0$, а $X^0 = X$. Окрім того, X^0 називають проекція X .

Відмітним у мінімалізмі є погляд на генерування речення або тексту. Так, спочатку мовець визначається з предикатом та його аргументами, а вже згодом зі складовими кожного аргументу (наприклад, аргумент додаток може розпадатися на окремий іменник та прикметник). Тому дерева у мінімалізмі будуються «знизу доверху», тобто від окремих слів до речення. В останньому все визначається якостями слів, що входять до його складу, та базовими загальними принципами. В реченні можуть бути наявні декілька копій одного й того ж елемента. Вважають, що першою поєднується нижня копія, це, так зване, Зовнішнє Поєднання, наступні копії представляють Внутрішнє Поєднання [1]. Пор.: речення (2) та його дериваційну синтаксичну модель (3).

- (2) 7 *ba Romane him ongean foran*
 And then the Romans them against marched
 And the Romans marched against them

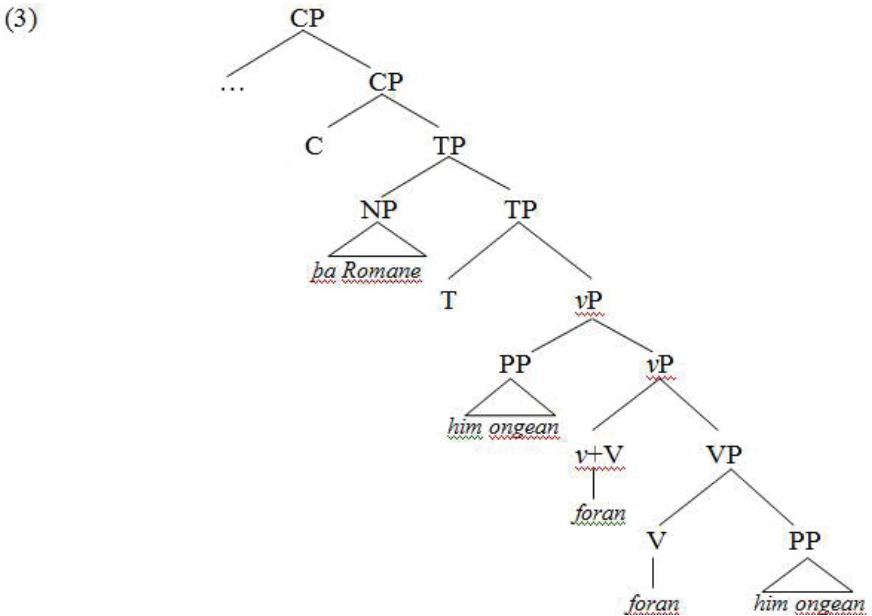

Рис. 3 Дериваційна синтаксична структура речення

Розглянемо детальніше синтаксичну структуру (3), в якій міститься декілька груп: NP, VP, PP, TP, CP. Перші три називають лексичними, оскільки вони відповідають традиційним частинам мови (N – іменник, V – дієслово, P – прийменник). TP та CP називають функціональними, оскільки їх вершини можуть бути заповнені словами на кшталт союзів, допоміжних дієслів або просто граматичними ознаками. CP – це група комплементатора, специфікатором (C) якої може бути союз, питальний або неозначений займенник. За їх відсутності область специфікатора залишається графічно незаповненою. TP – часова група, що представляє собою поєднання дієслівної групи та часу. Вершину утворює час, комплементом її є дієслівна група, а позицію специфікатора займає підмет, виражений іменною групою. Позицію T можуть займати допоміжні дієслова; за їх відсутності ознаки часу є абстрактними, зокрема в реченні (2) – це минулий час, що не має граматичного вираження, а отже область T залишається незаповненою. У синтаксичній структурі $v+V$ вказує на те, що дієслово перемістилося у позицію v , окрім того дерево містить дві копії прийменникової групи – *him ongean*, які варто розглянути більш детально. Перша копія поєднується з дієсловом, перетворившись на його комплемент (зовнішнє поєднання). Потім ця прийменникова група приєднується до дерева вдруге, таким чином відбувається внутрішнє поєднання. Отже, речення містить дві копії прийменникової фрази, проте в результаті операції озвучування нижня її копія не вимовляється.

Вершиною Мініمالізму є теорія фаз [2]. Згідно з останньою, обчислювальна система буде синтаксичні об'єкти в декілька етапів, тобто деривація відбувається протягом певної кількості циклів. Так, окремі вчені [10] навіть розробили теорію багаторазового (множинного) Озвучування, схематично представлену на Рис. 4:

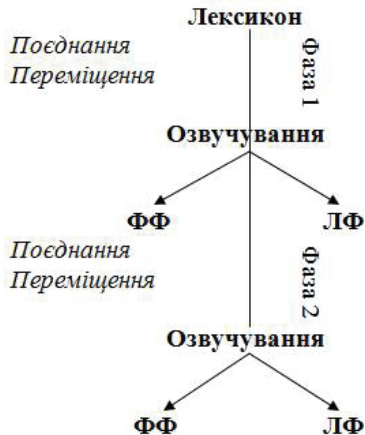

Рис. 4. Модель множинного Озвучування

Низка параметрів обчислювальної системи Н.Хомського перетворюється на ієрархічний об'єкт і згодом передається до підсистем інтерфейсу для інтерпретації. Таким

чином відбувається ефективне обчислення. Як тільки конструкція потрапляє на інтерфейси, обчислювальна система може «забути» її зміст, мінімізуючи навантаження на оперативну пам'ять. Для повторення та формування довгострокового підпорядкування, певна сукупність фаз повинна залишатися доступною для подальшого обчислення. Вершини фази мають бути доступними для здійснення відбору з метою полегшити побудову структури на рівні за межами фаз. Зовнішнє поєднання, таким чином, повинно бути тимчасово виключеним під час операції Озвучування. Фазами вважаються v*P, CP та DP (Demonstrative phrase або іменна група). Після переносу на інтерфейси зміст фази є недоступним наступним рівням синтаксичної структури. Це дістало назву «умова непроникності фаз». Виключення становлять краї фаз, тобто найвищі в них вершини та їх специфікатори. Н. Хомський формулює відповідні правила у такий спосіб:

(4) У фазі α з вершиною H, область H є недоступною для операцій за межами α , це стає можливим лише для «крайової» вершини [2].

Для ілюстрації вищезазначеного правила розглянемо речення (5) та представимо його дериваційну модель у вигляді циклічного пересування відповідно з принципами теорії фаз (6).

- (5) him was a widsæ on ðæt bæcbord (Oros.)
 him was a widedsea on the left
 йому було просторе море зліва
 Зліва відкрився йому просторий горизонт моря.

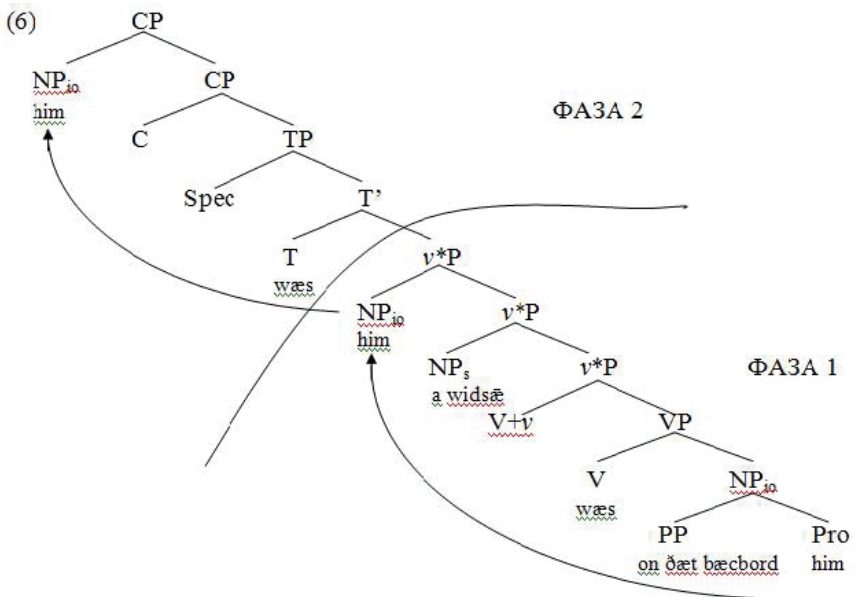

Рис.5 Дериваційна синтаксична модель із послідовним циклічним переміщенням

На Рис. 5 наведена синтаксична дериваційна модель давньоанглійського речення із порядком слів OVS. Загальновідомо, що у творах IX ст., до яких належить цей приклад, базовим порядком слів у простому реченні є SVO. Отже, в реченні (5) автор із певних причин застосовує нетиповий (маркований) порядок слів. Причиною цього є саме інформаційно-структурні фактори, які спровокували переміщення об'єкта на початок речення – в специфікатор вершини С. Зазначені переміщення отримали назву топікалізації, або ІС переміщень. А. ван Кеменаде виокремлює наступні стратегії маркування ІС: порядок слів, частки, типові вирази, еліпсис, інтонація [6]. Оскільки аналіз останньої у діяхронії є неможливим, зосередимось на тих генеративних теоріях ІС, які орієнтовані на аналіз синтаксичних явищ.

Розглянемо ознакові генеративні моделі ІС, зокрема, найбільш відому з них – модель Л.Ріцці [9]. Автор пропонує представити ІС речення у вигляді формули: $[_{ForceP} Force[_{TopP} * Top[_{FocP} Foc[_{TopP} * Top[_{FinP} Fin[IP \dots]]]]]]$, де $ForceP$ – силова фраза, пов'язана з ілокутивною силою; Top – ознака топіку (* позначає, що проєкції Top можуть повторюватися); Foc – ознака фокусу; $FinP$ – фінітна група; IP – усі проєкції, що йдуть за областю С. Отже, речення (5), відповідно до моделі Л.Ріцці, можна представити так:

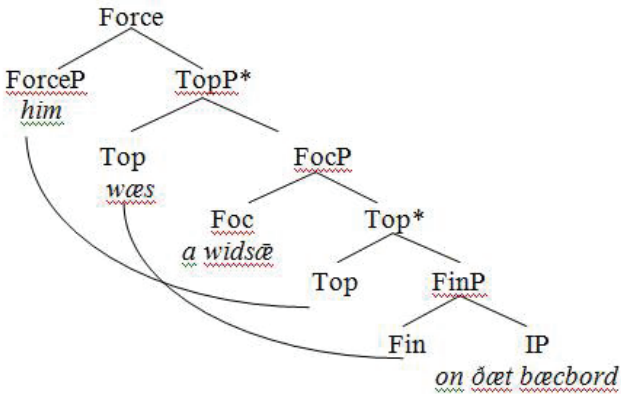

Рис. 6 Дериваційна ознакова модель інформаційної структури речення

Беззаперечною перевагою моделі Л. Ріцці є можливість формального аналізу інформаційної структури, проте визначення граматичних засобів вираження топіку і фокусу іноді ускладнено відсутністю чітких «меж» цих ознак у реченні.

Новітні генеративні розвідки, на які спираються дослідник ІС, розглядають її традиційні проблеми під іншим кутом зору та вирішують їх принципово новим сучасним інструментарієм, що дає змогу досягти вагомих результатів. Діахронне дослідження ІС речення, яке плануємо за допомогою цих студій здійснити на матеріалі англійської мови VII-XV ст. дозволить виявити місце інформаційно-структурних факторів у синтаксичних змінах у різні історичні періоди розвитку мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Chomsky N. Minimalist Inquiries : The Framework / N. Chomsky // Step by Step : Essays in Honor of Howard Lasnik / Massachusetts Institute of Technology ; [Eds. R. Martin, D. Michaels, J. Uriagereka]. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 2000. – P. 89-155. – ISBN 978-0-394-71248-2.*
2. *Chomsky N. On Phases / N. Chomsky // Foundational Issues in Linguistic Theory / Massachusetts Institute of Technology ; [Eds. R. Freidin, C. Peregrin Otero, M.L. Zubizarreta]. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 2008. – P. 133-166. – ISBN-10 026206278X.*
3. *Chomsky N. Remarks on Nominalization / N.Chomsky // Readings in English Transformational Grammar / [Eds. R. Jacobs, P. Rosenbaum]. – Waltham, MA : Ginn, 1970. – P.184-221. – ISBN 978-3-638-12936-7.*
4. *Chomsky Noam. The Minimalist Program / N. Chomsky. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1995. – 420 p. – ISBN 0-262-53128-3.*
5. *Kayne Richard. The Antisymmetry of Syntax / R. Kayne. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1994. – 199 p. – ISBN-10 0262611074.*
6. *Kemenade A.van. Discourse Relations and Word Order Change // Information Structure and Word Order Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic / Engelse taal en cultuur ; [Eds. Hinterhölzl, R.;Petrova, S]. – Berlin ; N.-Y. : Mouton der Gruyter, 2009. – P. 91-121. – ISBN 9783110205916.*
7. *Petrova S. A Discourse-Based Approach to Verb Placement in Early West-Germanic // Interdisciplinary Studies on Information Structure / [Eds. Ishihara, S., M. Schmitz, A. Schwarz]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2006. – P. 153-185. – ISSN 1866-4725.*
8. *Reinhart Tanya. Interface Strategies: Optimal and Costly Computations / T. Reinhart. – Cambridge MA : MIT Press, 2006. – 340 p. – ISBN-10 0262681560.*
9. *Rizzi L. The Fine Structure of the Left Periphery / L. Rizzi // Elements of Grammar / Kluwer Academic Publishers ; [Ed. L. Haegeman]. – Dordrecht : Kluwer, 1997. – P. 281-337. – ISBN 0-7923-4297-6.*
10. *Uriagereka J. Multiple Spell Out / J. Uriagereka // Working Minimalism / Massachusetts Institute of Technology ; [Eds. S.D. Epstein, N. Hornstein]. – Cambridge, Mass. : MIT Press 1999. – P. 251-282. – ISBN 0-262-55032-6.*

Стаття надійшла до редакції 21.06.13

Андрушенко Е., канд. філол. наук, доцент,
Житомирський гос. у-т імені Івана Франко

НОВЫЕ ГЕНЕРАТИВНЫЕ ТЕОРИИ В ДИАХРОНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье рассматриваются новые генеративные теории и анализируется возможность их применения в диахронических исследованиях ИС предложения. При исследовании синтаксической структуры предлагается руководствоваться Программой минимализма и теорией фаз в сочетании с генеративными признаковыми моделями, что формализует исследовательский процесс.

Ключевые слова: *минимализм, теория фаз, генеративные признаковые модели, ИС.*

Andrushenko O., PhD, Assoc. Prof.,
Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr

NEW GENERATIVE THEORIES IN SENTENCE INFORMATION STRUCTURE OF DIACHRONIC STUDIES

The article deals with new generative theories and analyses the possibility of their implementation in sentence IS diachronic research. While studying sentence syntactic structure, it is proposed to apply the Minimalist Program and Phase theory combined with generative cartographic models to formalize the investigation.

Key words: *Minimalism, Phase theory, generative cartographic models, IS.*

УДК 811.112.2'373.7

Я. Солтівська, викладач,
Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, Суми

СИМВОЛ ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ (лінгвокультурологічний аспект)

У статті розглядається символічна складова фразеологічного значення та її ролі у формуванні фразеологічної картини світу. Аналізується співвідношення понять образності та внутрішньої форми фразеологічної одиниці. Досліджуються механізми набуття емотивно-образним компонентом фразеологічного знаку рис культурно-символічного коду.

Ключові слова: *фразеологічне значення, символ, образність, внутрішня форма.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики стає популярним та перспективним у світлі когнітивістики (як міждисциплінарного напрямку у дослідженні мислення людини) зосередження уваги на лінгвокультурологічному компоненті у значенні фразеологічних одиниць (В.М. Теля, С.Н. Денисенко, Д.О. Добровольський, О.О. Селіванова, М.Ф. Алефіренко). У процесі виділення та дослідження останнього особливої ваги набирає поняття про символну складову значення, оскільки вона являє собою утворення багаторівневого концептуального характеру, до формування якого застосовуються складні когнітивні механізми.

Виникнення нового сталого словесного комплексу може відбуватись по-різному: шляхом узуалізації вільного словесного комплексу або ж шляхом деривації на основі вже існуючої фразеологічної одиниці. Як у першому, так і у другому випадках відбувається перетворення значення.

© Я. Солтівська, 2013